e-ISSN 3060-5059
DOI: 10.67227

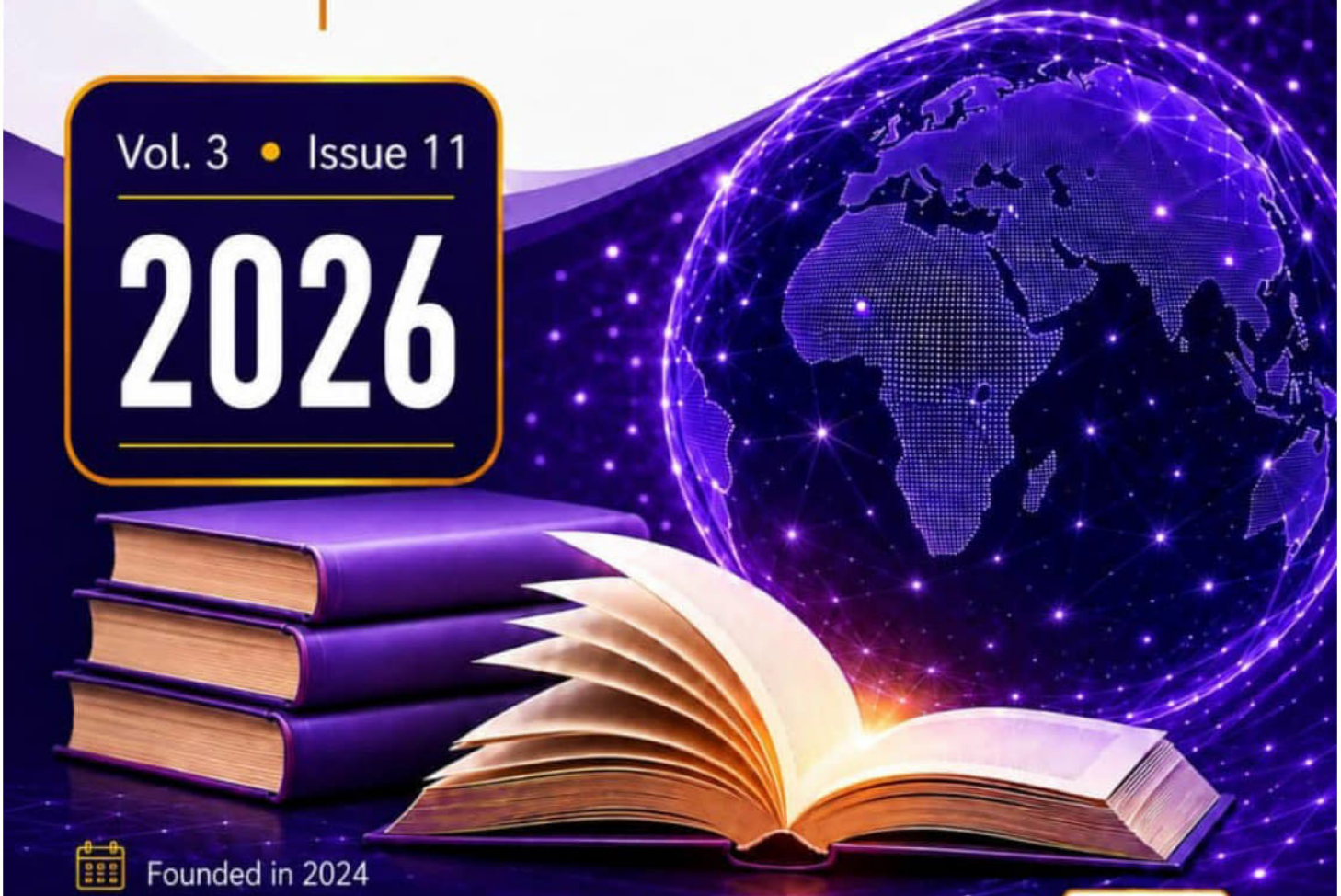
IJTIMOIY-GUMANITAR SOHADA ILMIY-INNOVATSION TADQIQOTLAR

ILMIY METODIK JURNAL

Scientific and Innovative Research in Social and Humanitarian Studies

Vol. 3 • Issue 11

2026

Founded in 2024

publishscience.uz | publish_science_journal@mail.ru

PEER REVIEWED • OPEN ACCESS

ISSN 3060-5059 (Online)
Article / Original paper https://doi.org/10.67227/kbqh3q85

HARBIY TERMINOLOGIYANING ASOSIY SEMANTIK MAYDONLARI

Alimova Zilola Saydarifovna
O‘zbekiston davlat jahon tillari universiteti, (PhD).
e-mail: zilola1024@gmail.com **ORCID**: https://orcid.org/0009-0001-5345-6218

Annotatsiya.

Ushbu maqolada ingliz va o‘zbek tillaridagi harbiy terminologiya semantik maydon nazariyasi nuqtayi nazaridan tahlil qilinadi. Nazariy asos J. Trier va L. Vaysgerberning klassik maydon nazariyasini, J. Lyons va S. Ullmanning semantik tuzilma haqidagi qarashlarini hamda rus va o‘zbek tilshunosligidagi tizimli leksikologiya an’analarini (A. A. Ufimtseva, E. V. Kuznetsova, L. M. Vasilyev, H. Ne’matov, R. Rasulov) birlashtiradi. Harbiy terminologik tizim o‘zaro bog‘liq o‘nta semantik maydonga (qurol-yarog‘, tashkiliy tuzilma, unvonlar, harakatlar va operatsiyalar va h. k.) ajratiladi, har bir maydon ichidagi giperonimik-giponimik, sinonimik va antonimik munosabatlar tavsiflanadi. Ingliz va o‘zbek tillaridagi semantik maydonlarning struktur-etimologik tarkibi qiyoslanadi. Natijalar ikki tilning harbiy leksikasi umumiy konseptual tuzilishga ega bo‘lsa-da, termin yasalish vositalari jihatidan tizimli farqlanishini ko‘rsatadi.

Kalit so‘zlar: harbiy terminologiya, semantik maydon, leksik-semantik tizim, terminshunoslik, giperonimiya-giponimiya, sinonimiya, struktur-etimologik tahlil, ingliz tili, o‘zbek tili, qiyosiy tilshunoslik, leksikologiya, tizimli yondashuv.

ОСНОВНЫЕ СЕМАНТИЧЕСКИЕ ПОЛЯ ВОЕННОЙ ТЕРМИНОЛОГИИ

Алимова Зилола Сайдарифовна
Узбекский государственный университет мировых языков, (PhD).

Аннотация.

В статье анализируется военная терминология английского и узбекского языков с позиции теории семантического поля. Теоретическую основу исследования составляют классическая теория поля Й. Трира и Л. Вайсгербера, взгляды Дж. Лайонза и С. Ульмана на семантическую структуру, а также традиции системной лексикологии в русском и узбекском языкознании (А. А. Уфимцева, Э. В. Кузнецова, Л. М. Васильев, Х. Неъматов, Р. Расулов). Военная терминологическая система подразделяется на десять взаимосвязанных семантических полей (вооружение, организационная структура, воинские звания, действия и операции и др.). Описываются гиперонимо-гипонимические, синонимические и антонимические отношения внутри каждого поля. Проводится сопоставление структурно-этимологического состава семантических полей английского и узбекского языков. Результаты показывают, что, несмотря на общность концептуальной структуры военной лексики двух языков, в способах терминообразования наблюдаются системные различия.

Ключевые слова: военная терминология, семантическое поле, лексико-семантическая система, терминоведение, гиперонимия-гипонимия, синонимия, структурно-этимологический анализ, английский язык, узбекский язык, сопоставительное языкознание, лексикология, системный подход.

THE MAIN SEMANTIC FIELDS OF MILITARY TERMINOLOGY

Alimova Zilola Saydarifovna
Uzbekistan State World Languages University, (PhD).

Abstract.

This article analyzes military terminology in English and Uzbek from the perspective of semantic field theory. The theoretical framework integrates the classical field theory of J. Trier and L. Weisgerber, the views of J. Lyons and S. Ullmann on semantic structure, and the traditions of systemic lexicology in Russian and Uzbek linguistics (A. A. Ufimtseva, E. V. Kuznetsova, L. M. Vasilyev, H. Ne’matov, and R. Rasulov). The military terminological system is divided into ten interconnected semantic fields (weapons, organizational structure, military ranks, actions and operations, etc.). Hypernym-hyponym, synonymic, and antonymic relationships within each field are described. The structural and etymological composition of the semantic fields in English and Uzbek is compared. The findings indicate that although the military vocabulary of both languages shares a common conceptual structure, systematic differences exist in their methods of term formation.

Keywords: military terminology, semantic field, lexical-semantic system,

terminology studies, hypernymy-hyponymy, synonymy, structural-etymological analysis, English language, Uzbek language, comparative linguistics, lexicology, systemic approach.

Kirish. Harbiy terminologiya ixtisoslashgan leksikaning eng qadimiy va ayni paytda eng jadal rivojlanayotgan qatlamlaridan biri hisoblanadi. U davlat mudofaasi, xalqaro munosabatlar va ommaviy axborot sohalarida faol qo‘llaniladi hamda texnologik va geosiyosiy o‘zgarishlarga tezkor moslashadi. Harbiy terminlarni alohida-alohida, bir-biridan uzilgan birliklar sifatida emas, balki o‘zaro bog‘liq tushunchalar tizimini tashkil etuvchi yaxlit majmua sifatida o‘rganish zarurati semantik maydon nazariyasining terminshunoslikka qo‘llanilishini dolzarb qiladi. Semantik maydon yondashuvi alohida terminning ma’nosini uning tizimdagi boshqa terminlar bilan bo‘lgan munosabatlari — gipero-giponimik, sinonimik, antonimik va assotsiativ bog‘lanishlar orqali belgilashga imkon beradi. Bu esa lug‘at yoki tarjima ishida yetishmaydigan yaxlit tizimli tasvirni beradi.

Ushbu tadqiqotning dolzarbligi uch omil bilan belgilanadi. Birinchidan, harbiy terminologiyaning mavjud tavsiflari ko‘pincha alohida mavzuviy ro‘yxatlar (masalan, qurol turlari yoki harbiy unvonlar) shaklida taqdim etiladi, biroq bu ro‘yxatlar orasidagi tizimli, maydonlararo munosabatlar deyarli o‘rganilmagan. Ikkinchidan, semantik maydon nazariyasi, garchi umumiy tilshunoslikda uzoq tarixga ega bo‘lsa-da, ingliz va o‘zbek harbiy terminologiyasini qiyosiy tahlil qilishga hali yetarlicha qo‘llanilmagan. Uchinchidan, tipologik jihatdan farqli ikki til — analitik ingliz va agglyutinativ o‘zbek tillari harbiy terminologiyasining semantik maydonlar bo‘yicha struktur-etimologik tarkibini qiyoslash termin yasalishidagi umumiyliklar va farqlarni aniqlashning samarali usulidir.

Harbiy terminologiyani semantik maydonlar nuqtayi nazaridan o‘rganish, shuningdek, umumiy terminshunoslik nazariyasi doirasida ham alohida ahamiyat kasb etadi, chunki u terminologik tizimning ikki asosiy tashkil etuvchisi — konseptual tuzilma va til shakli o‘rtasidagi munosabatni yaxlit ko‘rish imkonini beradi. Ixtisoslashgan terminologiyalarning aksariyati (masalan, tibbiyot yoki huquq terminologiyasi) semantik maydon nazariyasi nuqtayi nazaridan allaqachon batafsil tavsiflangan bo‘lsa-da, harbiy terminologiya o‘zining institutsional yopiqligi va tez o‘zgaruvchanligi tufayli bu jihatdan nisbatan kam o‘rganilgan soha bo‘lib qolmoqda. Ushbu bo‘shliqni to‘ldirish ham mazkur tadqiqotning qo‘shimcha ilmiy ahamiyatini tashkil etadi.

Tadqiqot obyekti — ingliz va o‘zbek tillaridagi harbiy terminologik tizim. Tadqiqot predmeti — ushbu tizimning semantik maydonlarga ajralishi, har bir maydon ichidagi struktur-semantik munosabatlar hamda ikki tildagi maydonlarning struktur-etimologik tarkibidagi o‘xshashlik va farqlar. Maqolaning maqsadi — harbiy terminologiyani yaxlit semantik maydonlar tizimi sifatida tavsiflash va ingliz hamda o‘zbek tillaridagi mos maydonlarni struktur-etimologik jihatdan qiyoslashdir. Ushbu maqsad quyidagi vazifalarni belgilaydi: (1) semantik maydon nazariyasining asosiy nazariy qoidalarini ko‘rib chiqish; (2) harbiy terminologiyani semantik maydonlarga ajratish tamoyillarini ishlab chiqish; (3) harbiy terminologik tizimning asosiy semantik maydonlarini aniqlash va tavsiflash; (4) har bir maydon ichidagi gipero-giponimik, sinonimik va antonimik munosabatlarni tahlil qilish; (5) ingliz va o‘zbek maydonlarining struktur-etimologik tarkibini qiyoslash. Tadqiqotda tavsifiy metod, komponent tahlil metodi, maydon tahlili metodi hamda qiyosiy-tipologik metod qo‘llanildi.

2. ASOSIY QISM

2.1. Semantik maydon nazariyasining metodologik asoslari

Semantik maydon nazariyasining boshlang‘ich nuqtasi sifatida J. Trierning nemis tilidagi aql-idrok sohasiga oid leksikani o‘rgangan klassik tadqiqoti tan olinadi. Unda til lug‘ati alohida-alohida so‘zlar to‘plami emas, balki bir-birini o‘zaro chegaralab turuvchi, yaxlit tushunchaviy sohani qoplovchi tuzilgan tizim sifatida talqin qilinadi [1]. Trierga ko‘ra, maydon ichidagi har bir birlikning ma’nosi uning shu maydondagi qo‘shni birliklarga nisbatan egallagan o‘rni bilan belgilanadi: bitta birlikning ma’no chegarasi o‘zgarsa, bu qo‘shni birliklarning ham chegaralarini qayta belgilashni talab qiladi. L. Vaysgerber bu g‘oyani «tilning dunyoni ko‘rish» konsepsiyasi doirasida rivojlantirib, semantik maydonni nafaqat leksik, balki kognitiv tuzilma sifatida, ya’ni til jamoasining voqelikni konseptuallashtirish usulini aks ettiruvchi tuzilma sifatida talqin qildi [2].

Ingliz tilshunosligida J. Lyons semantik maydon tushunchasini strukturaviy semantika doirasida rivojlantirib, so‘zlar orasidagi ma’no munosabatlarini (sinonimiya, antonimiya, gipero-giponimiya, qism-butun munosabati) tizimli tasniflashning nazariy asosini yaratdi [3]. S. Ullman esa semantik maydonni leksik tizimning o‘zaro bog‘liq bo‘laklarga bo‘linishi sifatida talqin qilib, maydon chegaralarining tilning tarixiy taraqqiyoti davomida o‘zgarib borishini ko‘rsatdi [4]. Rus tilshunosligida A. A. Ufimtseva leksik ma’noni semiologik tavsiflash tamoyillarini ishlab chiqib, semantik maydonni leksik-semantik guruh va leksik-semantik paradigma tushunchalari bilan bog‘liq holda tizimlashtirdi [5]. E. V. Kuznetsova esa leksik-semantik guruhlarni aniqlashning amaliy mezonlarini (umumiy integral sema, differensial semalar, gipero-giponimik ierarxiya) ishlab chiqdi [6]. G. S. Shchur maydon nazariyasining turli maktablardagi (nemis, ingliz, rus) rivojlanish yo‘nalishlarini tizimli umumlashtirib, «maydon» tushunchasining lingvistik tadqiqotlardagi metodologik maqomini aniqlashtirdi [7]. L. M. Vasilyev esa semantik maydonni aniqlashning operatsional mezonlarini — umumiy arxisemaning mavjudligi, a’zolar orasidagi muntazam ma’no munosabatlari va maydonning nisbatan yopiq tizim sifatida tavsiflanishi mumkinligini asoslab berdi [8].

Semantik maydon nazariyasiga uzviy bog‘liq bo‘lgan yana bir metodologik yo‘nalish — E. Nayda tomonidan ishlab chiqilgan komponent tahlil metodi bo‘lib, unda so‘zning ma’nosi eng kichik ma’no birliklari — semalarga (integral va differensial semalarga) ajratiladi va ikki so‘zning ma’no yaqinligi ularning umumiy va farqli semalari nisbati orqali o‘lchanadi [13]. Komponent tahlil maydon nazariyasini to‘ldiruvchi, undan quyiroq darajadagi tahlil vositasi sifatida qaraladi: agar maydon nazariyasi terminlarning bir-biriga nisbatan qanday joylashganini (makrodarajada) ko‘rsatsa, komponent tahlil har bir alohida terminning ichki semantik tarkibini (mikrodarajada) ochib beradi. Harbiy terminologiya

materialida bu ikki metod birgalikda qo‘llanilganda, masalan, bitta maydon ichidagi yaqin sinonimlarni («hujum» va «bostirib kirish») ularni farqlovchi minimal semalar («maqsadning vaqtinchaligi», «hududni egallash niyati») asosida aniq chegaralash imkonini beradi.

O‘zbek tilshunosligida H. Ne’matov va R. Rasulovning sistemli leksikologiya asoslariga bag‘ishlangan tadqiqoti o‘zbek tili lug‘at tarkibini sistemli-struktur yondashuv asosida, jumladan, leksik-semantik guruh va maydon tushunchalaridan foydalangan holda tavsiflashning nazariy va amaliy asoslarini yaratdi [9]. Ushbu tadqiqot o‘zbek tilidagi terminologik tizimlarni, jumladan, harbiy terminologiyani semantik maydon nuqtayi nazaridan tahlil qilish uchun zarur bo‘lgan metodologik apparatni ta’minlaydi.

2.2. Harbiy terminologiyani semantik maydonlarga ajratish tamoyillari

Yuqorida ko‘rib chiqilgan nazariy yondashuvlar asosida harbiy terminologiyani semantik maydonlarga ajratishda uchta metodologik tamoyilga tayanish maqsadga muvofiq: (1) konseptual yaqinlik tamoyili — bitta maydonga bitta umumiy konseptual sohaga (masalan, qurol-yarog‘, harbiy tashkilot, harbiy harakat) tegishli terminlar kiritiladi; (2) ierarxik tuzilma tamoyili — har bir maydon ichida umumiyroq ma’noli giperonim terminlar va ular tomonidan qamrab olinadigan aniqroq ma’noli giponim terminlar ajratiladi; (3) maydonlararo kesishish tamoyili — ko‘plab terminlarning bir vaqtning o‘zida bir nechta maydonga tegishli bo‘lishi mumkinligi (masalan, «dron» termini ham qurol-yarog‘, ham razvedka maydoniga kirishi mumkin) alohida qayd etiladi, chunki bu leksik-semantik tizimning statik emas, balki dinamik va qisman o‘zaro kesishuvchi tuzilmaga ega ekanligini ko‘rsatadi. Ushbu uchinchi tamoyil S. V. Grinev-Grinevichning terminlarni struktur-etimologik jihatdan tasniflash apparati bilan uyg‘unlashadi [10]: struktur-etimologik tahlil maydon ichidagi terminning kelib chiqishi va shaklini belgilasa, maydon tahlili uning konseptual o‘rnini belgilaydi va ikki tahlil turi birgalikda harbiy terminning to‘liq tavsifini ta’minlaydi.

Ushbu tamoyillar asosida quyida taklif etilgan tasnif ingliz va o‘zbek harbiy terminologik tizimlarining umumiy qismini tashkil etuvchi o‘nta yirik semantik maydonni ajratadi. Har bir maydon, o‘z navbatida, bir nechta kichik maydon (submaydon)ga bo‘linadi, bu esa tasnifning turli mavhumlik darajalarida qo‘llanilishini ta’minlaydi.

2.3. Harbiy terminologiyaning asosiy semantik maydonlari

Birinchi maydon — «qurol-yarog‘ va harbiy texnika» maydoni — o‘z ichiga otar qurol, artilleriya, havo va kosmik texnika, dengiz texnikasi hamda zamonaviy texnologik vositalar (dron, kiberqurol) kabi submaydonlarni oladi. Bu maydon ikkala tilda ham eng boy va eng tez yangilanadigan maydon hisoblanadi, chunki texnologik taraqqiyot doimiy ravishda yangi giponimlar (masalan, «aniq nishonli qurol», «gipertovushli raketa») yaratadi, ular esa umumiyroq giperonim terminlar («qurol», «raketa») ostida joylashadi. Ushbu maydon ichida, masalan, «raketa» giperonimi «qanotli raketa», «ballistik raketa» va «gipertovushli raketa» kabi giponimlarni qamrab oladi. Bu giponimlar esa o‘zaro parvoz trayektoriyasi va tezligiga ko‘ra farqlanuvchi kogiponimlar hisoblanadi.

Ikkinchi maydon — «harbiy tashkilot va boshqaruv tuzilmasi» — qo‘shin turlari (quruqlik, havo, dengiz kuchlari), harbiy qo‘mondonlik bo‘g‘inlari, harbiy bo‘linmalar ierarxiyasi (armiya, korpus, diviziya, polk, batalon, rota, vzvod) hamda harbiy-ma’muriy muassasalarni qamrab oladi. Ushbu maydon o‘ziga xos qat’iy gipero-giponimik ierarxiyaga ega bo‘lib, unda har bir quyi darajadagi termin yuqori darajadagi terminning giponimi hisoblanadi. Bunday ierarxiya, odatda, yetti bosqichli zanjir (armiya — korpus — diviziya — polk — batalon — rota — vzvod) shaklida namoyon bo‘ladi. Bunda har bir bosqich o‘zidan bir daraja yuqoridagi bosqichga nisbatan meronimik (qism-butun) munosabatda ham turadi, chunki, masalan, diviziya bir necha polkdan, polk esa bir necha batalondan tashkil topadi.

Uchinchi maydon — «harbiy unvon va lavozimlar» — zobit va serjant tarkibi unvonlarini, harbiy lavozimlarni hamda faxriy unvonlarni o‘z ichiga oladi. Bu maydon ikkala tilda ham qat’iy tartiblangan, chiziqli ierarxiyaga ega bo‘lib, uning tarkibi ko‘p hollarda tarixiy-madaniy qatlamlanishni yaqqol aks ettiradi. Ushbu maydonning o‘ziga xos xususiyati shundaki, uning a’zolari orasidagi munosabat sof gipero-giponimik emas, balki chiziqli-zinapoyali (skalyar) tartib munosabati hisoblanadi: har bir unvon o‘zidan pastroq va yuqoriroq unvonga nisbatan aniq belgilangan o‘rinni egallaydi. Bu esa ushbu maydonni, masalan, sinonimiyaga ancha ochiq bo‘lgan «harbiy harakat» maydonidan farqlaydi.

To‘rtinchi maydon — «harbiy harakat va operatsiyalar» — hujum va mudofaa harakatlarini, maxsus operatsiya turlarini hamda harbiy manyovrlarni qamrab oladi. Bu maydonning o‘ziga xos xususiyati shundaki, uning ko‘p a’zolari nafaqat konseptual, balki kuchli pragmatik yukka ham ega bo‘lib, ular baholovchi konnotatsiyani osongina qabul qiladi. Shu sababli ushbu maydon ichida sinonimik qatorlar ayniqsa boy rivojlangan: bitta harakatni tavsiflash uchun bir nechta, deyarli bir xil denotativ ma’noga, ammo turlicha konnotativ bo‘yoqqa ega termin qo‘llanilishi mumkin. Bu esa maydon tahlilini pragmatik tahlil bilan bog‘lash zaruratini yana bir bor ko‘rsatadi.

Beshinchi maydon — «strategiya va taktika» — harbiy rejalashtirish, mudofaa doktrinasi va taktik uslublarga oid terminlarni birlashtiradi. Bu maydon boshqa maydonlardan farqli o‘laroq, ko‘proq mavhum, nazariy tushunchalardan iborat bo‘lib, uning terminlari harbiy ta’lim va nazariy adabiyotda ayniqsa faol qo‘llaniladi. Ushbu maydonning giperonim-giponim tuzilmasi ko‘p hollarda ikki bosqichli bo‘ladi: «strategiya» va «taktika» umumiy giperonimlar sifatida, ular ostida esa muayyan doktrina yoki uslub nomlari (masalan, «chekinuvchi mudofaa», «chuqurlashtirilgan mudofaa») giponimlar sifatida joylashadi.

Oltinchi maydon — «razvedka va xavfsizlik» — razvedka faoliyati turlari, maxfiylik va axborot xavfsizligiga oid terminlarni qamrab oladi. Bu maydon zamonaviy texnologik terminlar (kiberrazvedka, elektron razvedka) bilan faol boyib bormoqda, bu esa uning boshqa maydonlar, xususan, birinchi maydon bilan kesishishini kuchaytiradi. Bundan tashqari, ushbu maydon evfemistik nominatsiyaga ayniqsa moyil maydonlardan biri hisoblanadi, chunki uning ko‘p a’zolari (masalan, harakatlarni «kuzatuv», «monitoring» kabi neytral-texnik terminlar bilan atash) maxfiylik talabi tufayli ataylab mavhumlashtirilgan shaklda qo‘llaniladi.

Yettinchi maydon — «harbiy huquq va xalqaro munosabatlar» — urush huquqi, harbiy asirlar maqomi, sulh va

ISSN 3060-5059 (Online)

tinchlik bitimlariga oid terminlarni birlashtiradi. Bu maydon o‘zining aniq huquqiy ta’rifga ega, deyarli evfemizmga berilmaydigan terminologik yadrosi bilan ajralib turadi, chunki bunday terminlar xalqaro huquqiy hujjatlarda qat’iy belgilangan.

Sakkizinchi maydon — «logistika va ta’minot» — harbiy ta’minot, transport va tibbiy xizmat ko‘rsatishga oid terminlarni qamrab oladi. Bu maydon boshqa maydonlarga qaraganda kamroq baholovchi yukka ega bo‘lib, ko‘proq neytral-texnik registrda vazifa bajaradi. Uning tarkibidagi terminlar ko‘pincha umumiste’mol so‘zlarning (masalan, «ta’minot», «tashish») semantik derivatsiyasi orqali yasaladi, sof harbiy o‘zakli kompozitlarga esa boshqa maydonlarga qaraganda kamroq murojaat qilinadi.

To‘qqizinchi maydon — «harbiy inshoot va joylar» — harbiy baza, istehkom va chegara inshootlariga oid terminlarni birlashtiradi. O‘ninchi, so‘nggi maydon — «urush va mojaro holatlari» — mojaroning turli bosqichlari (kelishmovchilik, keskinlashuv, ochiq mojaro, otashkesim, tinchlik) hamda mojaro turlarini (ichki, xalqaro, gibrid) tavsiflovchi terminlarni qamrab oladi va o‘z tabiatiga ko‘ra, yuqorida sanab o‘tilgan barcha to‘qqizta maydon bilan kesishadigan integratsion maydon hisoblanadi.

Yuqorida tavsiflangan o‘nta maydonning har biri ingliz va o‘zbek tillarida qisman mos, qisman farqli leksik tarkibga ega. Masalan, «qurol-yarog‘ va texnika» maydonida inglizcha guided-missile destroyer, armoured personnel carrier, precision-guided munition kabi ko‘p so‘zli terminlarga o‘zbek tilida boshqariladigan raketali esminets, zirhli transportyor, aniq nishonga yo‘naltiriladigan o‘q-dori kabi qisman kalkalangan, qisman tavsiflovchi muqobillar mos keladi. «Harbiy unvon» maydonida esa inglizcha brigadier general, lieutenant colonel kabi ikki komponentli terminlarga o‘zbek tilida ko‘pincha bir so‘zli unvonlar (masalan, polkovnik, general) to‘g‘ri keladi. Bu esa ikki tilning ushbu maydon doirasidagi strukturaviy zichligi farqlanishini yana bir bor ko‘rsatadi. «Harbiy huquq va xalqaro munosabatlar» maydonida esa, aksincha, ceasefire — o‘t ochishni to‘xtatish, prisoner of war — harbiy asir kabi juftliklar deyarli to‘liq struktur-semantik parallellikni namoyon etadi. Bu holat mazkur maydonning yuqorida qayd etilgan xalqaro standartlashuv darajasi bilan izohlanadi.

2.4. Maydonlar ichidagi struktur-semantik munosabatlar

Yuqorida sanab o‘tilgan har bir maydon ichida uchta asosiy struktur-semantik munosabat turi kuzatiladi. Gipero-giponimik munosabat maydonning ierarxik o‘zagini tashkil etadi: masalan, «harbiy tashkilot» maydonida «bo‘linma» giperonim hisoblanadi, «armiya», «korpus», «diviziya», «polk» esa unga nisbatan giponimlardir. Ular o‘zaro esa kogiponimlik (bir xil giperonimga tobe birliklar) munosabatida turadi. Sinonimik munosabat terminologiyaning umumiy me’yoriga zid ko‘rinsa-da, harbiy-siyosiy diskursda keng tarqalgan hodisa hisoblanadi: bir tushuncha registr yoki pragmatik vazifaga qarab bir nechta termin bilan ifodalanishi mumkin (masalan, «javob operatsiyasi» va «qasos operatsiyasi» bir xil referentga ega bo‘lishi mumkin, ammo turlicha pragmatik yuk tashiydi). Antonimik munosabat, o‘z navbatida, ayniqsa, «urush va mojaro holatlari» hamda «harbiy harakat» maydonlarida yaqqol namoyon bo‘ladi: «hujum» — «mudofaa», «eskalatsiya» — «deeskalatsiya», «urush holati» — «tinchlik holati» kabi juftliklar maydon ichidagi qutbli tuzilmani tashkil etadi. Bunday antonimik juftliklarning o‘ziga xos xususiyati shundaki, ular ko‘pincha to‘liq (komplementar) antonimiya emas, balki shkalali (gradual) antonimiya namunasini tashkil etadi: «keskinlashuv» va «deeskalatsiya» o‘rtasida oraliq bosqichlar (masalan, «beqarorlashuv», «vaziyatning barqarorlashuvi») ham mavjud bo‘lib, ular maydon ichida qat’iy ikki qutbli tizimni emas, balki uzluksiz shkalani hosil qiladi.

Bundan tashqari, ko‘p hollarda maydon a’zolari o‘rtasida qism-butun (meronimik) munosabat ham kuzatiladi: masalan, «diviziya» o‘z ichiga «polk»larni, «polk» esa «batalon»larni tarkibiy qism sifatida oladi. Bu munosabat gipero-giponimik munosabatdan farqli o‘laroq, mantiqiy tobelikni emas, balki fizik yoki tashkiliy tarkiblanishni ifodalaydi. Bunday meronimik zanjirlar, ayniqsa, «harbiy tashkilot» va «qurol-yarog‘» maydonlarida (masalan, «tank» — «tank pushkasi» — «tank pushkasi o‘qi») izchil kuzatiladi.

2.5. Ingliz va o‘zbek maydonlarining struktur-etimologik qiyosi

Ingliz va o‘zbek harbiy terminologik maydonlarining struktur-etimologik tarkibini qiyoslash ularning umumiy konseptual tuzilishi o‘xshash bo‘lsa-da, termin yasalish vositalari jihatidan tizimli farqlanishini ko‘rsatadi. K. Musayevning turkiy tillar leksikologiyasiga bag‘ishlangan tadqiqoti va A. Matg‘oziyevning o‘zbek harbiy terminlari tarixiga oid ishi asosida [11; 12] o‘zbek harbiy terminologiyasining barcha o‘nta maydoni kamida to‘rtta tarixiy qatlamning — sof turkiy, mo‘g‘ul-ma’muriy, arab-fors va zamonaviy (rus hamda ingliz tillari vositachiligidagi xalqaro) — birikuvidan tashkil topganligi ko‘rinadi. Bunda har bir maydon ichida qatlamlarning nisbiy salmog‘i har xil: masalan, «harbiy unvon» maydonida arab-fors qatlami nisbatan katta ulushni tashkil etsa, «qurol-yarog‘ va texnika» hamda «razvedka va xavfsizlik» maydonlarida zamonaviy xalqaro qatlam ustunlik qiladi. Ingliz tilida, aksincha, harbiy terminologik maydonlar, xususan, «harbiy tashkilot» va «harbiy harakat» maydonlari o‘zining institutsional nomlash an’anasiga ko‘ra, qisqartma va abbreviaturalarni (operatsiya kod nomlari, tashkiliy qisqartmalar) boshqa maydonlarga qaraganda ancha yuqori chastotada qo‘llaydi. Bu esa ingliz tilidagi harbiy leksikaning umumiy german-lotin-fransuz tarixiy qatlamlari bilan bir qatorda, qo‘shimcha, sof institutsional termin yasalish vositasini tashkil etadi.

Bunga qo‘shimcha ravishda, «harbiy huquq va xalqaro munosabatlar» maydoni ikkala tilda ham eng yuqori darajadagi xalqaro-terminologik unifikatsiyaga ega maydon hisoblanadi. Bu maydonning ko‘p a’zolari (masalan, xalqaro huquqiy hujjatlarda qat’iy ta’riflangan terminlar) ikkala tilda ham deyarli bir xil ekvivalent tanlash usuli orqali beriladi, kalkalash yoki erkin tavsiflash usullariga kam murojaat qilinadi. Bu holat ushbu maydonning boshqa, ko‘proq milliy-madaniy o‘ziga xoslikka ega maydonlardan (masalan, «harbiy unvon» maydoni) farqli ravishda, kuchli xalqaro-huquqiy standartlashuvga uchraganligi bilan izohlanadi.

Ishlab chiqilgan o‘n maydonli tasnif o‘zining nisbatan keng qamrovliligiga qaramay, bir qator metodologik chegaralarga ega. Ularni keyingi tadqiqotlarda hisobga olish lozim. Birinchidan, taklif etilgan tasnif nazariy-deduktiv yo‘l

bilan, ya'ni mavjud nazariy adabiyot va lug'aviy manbalar tahlili asosida qurilgan bo'lib, u hali katta hajmdagi, statistik jihatdan vakillik qiluvchi matn korpusida empirik tekshiruvdan o'tkazilmagan. Shu sababli har bir maydonning nisbiy hajmi (unga kiruvchi terminlar soni) va maydonlar orasidagi kesishish darajasi haqidagi miqdoriy xulosalar hozircha taxminiy xarakterga ega. Ikkinchidan, maydonlar orasidagi chegaralar, ayniqsa, «razvedka va xavfsizlik» hamda «qurol-yarog' va texnika» kabi tez yangilanuvchi maydonlar orasida statik emas, balki texnologik taraqqiyot bilan birga doimiy ravishda qayta chizilib turadi. Bu esa har qanday sinxron tasnifning muayyan darajada vaqtinchalik xarakterga ega ekanligini anglatadi. Uchinchidan, ushbu maqolada tasnif faqat ikki til — ingliz va o'zbek tillari materialida sinovdan o'tkazildi. Uning boshqa tillar, xususan, boshqa turkiy yoki slavyan tillari materialida qay darajada qo'llanilishi alohida tadqiqot mavzusidir. Shularga qaramay, taklif etilgan model keyingi tadqiqotlar uchun aniq yo'nalishlarni belgilaydi: (1) har bir maydonning miqdoriy tarkibini aniqlash uchun katta hajmdagi ikki tilli korpusni tuzish va tahlil qilish; (2) maydonlararo kesishish hodisasini (masalan, bir vaqtning o'zida ikki yoki undan ortiq maydonga tegishli terminlarning ulushini) miqdoriy jihatdan o'lchash; (3) taklif etilgan tasnifni boshqa ixtisoslashgan terminologik tizimlar (masalan, tibbiyot yoki huquq terminologiyasi) materialida sinab ko'rish. Bu esa uning umumiy terminshunoslik nazariyasi uchun qanchalik universal ekanligini aniqlashtiradi.

3. XULOSA. Ushbu maqolada harbiy terminologiya semantik maydon nazariyasi nuqtayi nazaridan tahlil qilindi va u o'zaro bog'liq o'nta yirik semantik maydonga — qurol-yarog' va texnika, harbiy tashkilot va boshqaruv, harbiy unvon va lavozimlar, harbiy harakat va operatsiyalar, strategiya va taktika, razvedka va xavfsizlik, harbiy huquq va xalqaro munosabatlar, logistika va ta'minot, harbiy inshoot va joylar hamda urush va mojaro holatlariga ajratildi. Har bir maydon ichida gipero-giponimik, meronimik, sinonimik va antonimik munosabatlar tizimli tarzda namoyon bo'lishi ko'rsatildi. Bu esa harbiy terminologiyani alohida-alohida birliklar to'plami emas, balki ichki tuzilishga ega, o'zaro bog'liq tizim sifatida tavsiflashga imkon berdi. Ingliz va o'zbek maydonlarining struktur-etimologik qiyosi ikki tilning harbiy terminologik tizimi konseptual jihatdan keng qamrovli o'xshashlikka ega bo'lsa-da, termin yasalish vositalarida, xususan, qisqartirish va abbreviatsiyaning ingliz tilidagi yuqori unumdorligi hamda tarixiy qatlamlanishning o'zbek tilidagi ustuvorligi jihatidan tizimli farqlanishini ko'rsatdi. Shu bilan birga, «harbiy huquq va xalqaro munosabatlar» maydoni kabi yuqori darajada xalqaro standartlashgan maydonlar ikkala tilda ham nisbatan yaqin struktur-semantik muvofiqlikni namoyon etadi. Ishlab chiqilgan o'nta semantik maydonli tasnif, birinchidan, harbiy terminologik lug'atlar va o'quv qo'llanmalarini tizimli tashkil etish uchun, ikkinchidan, harbiy-siyosiy matnlar tarjimasi metodikasida terminologik ekvivalentlarni izlashning nazariy asosi sifatida, uchinchidan, ingliz va o'zbek (yoki boshqa tipologik jihatdan farqli tillar) harbiy terminologiyasini keyingi korpusga asoslangan qiyosiy tadqiqotlar uchun tayanch model sifatida qo'llanilishi mumkin. Kelgusi tadqiqotlarda ushbu tasnifni kengroq, statistik jihatdan vakillik qiluvchi korpus materialida sinovdan o'tkazish hamda maydonlararo kesishish hodisasini (masalan, «dron» kabi terminlarning bir nechta maydonga bir vaqtning o'zida tegishli bo'lishini) miqdoriy jihatdan tavsiflash maqsadga muvofiqdir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Trier J. Der deutsche Wortschatz im Sinnbezirk des Verstandes: Die Geschichte eines sprachlichen Feldes. – Heidelberg: Winter, 1931. – URL: WorldCat katalogi. WorldCat.org
2. Weisgerber L. Vom Weltbild der deutschen Sprache. – Düsseldorf: Schwann, 1950. – URL: SLUB Dresden katalogi, 1950-yilgi nashrga oid yozuv. SLUB Dresden
3. Lyons J. Semantics. – Vol. 1. – Cambridge: Cambridge University Press, 1977. – URL: Wellcome Collection kutubxona katalogi. Wellcome Collection
4. Ullmann S. Semantics: An Introduction to the Science of Meaning. – Oxford: Basil Blackwell, 1962. – 278 p. – URL: Google Books nashr yozuvi. books.google.com
5. Уфимцева А. А. Лексическое значение: принцип семиологического описания лексики. – Москва: Наука, 1986. – URL: Kitobning raqamli nusxasi (PDF). ci.nii.ac.jp
6. Кузнецова Э. В. Лексикология русского языка: учебное пособие. – 2-е изд., испр. и доп. – Москва: Высшая школа, 1989. – 215, [1] с. – URL: Rossiya davlat kutubxonasi katalogi. Search RSL
7. Щур Г. С. Теории поля в лингвистике. – Москва: Наука, 1974. – URL: CiNii Books katalogi. ci.nii.ac.jp
8. Васильев Л. М. Теория семантических полей // Вопросы языкознания. – 1971. – № 5. – С. 105–113. – URL: Jurnalning 5-soni (PDF). vja.ruslang.ru
9. Ne'matov H., Rasulov R. O'zbek tili sistem leksikologiyasi asoslari: oliy o'quv yurti talabalari uchun qo'llanma. – Toshkent: O'qituvchi, 1995. – 128 b. – URL: Kitobning raqamli nusxasi (PDF). n.ziyouz.com
10. Гринев-Гриневич С. В. Терминоведение: учебное пособие для студентов высших учебных заведений. – Москва: Издательский центр «Академия», 2008. – 302, [1] с. – URL: Rossiya davlat kutubxonasi katalogi. Search RSL
11. Мусаев К. М. Лексикология тюркских языков. – Москва: Наука, 1984. – URL: CiNii Books katalogi. ci.nii.ac.jp
12. Matg'oziyev A. Harbiy terminlar tarixiga doir // O'zbek tili va adabiyoti. – 1974. – № 1. – URL: Maqolaga bibliografik havola keltirilgan avtoreferat (PDF). Maqolaning asl nusxasiga bevosita havola tasdiqlanmadi. api.ziyonet.uz
13. Nida E. A. **A** Componential Analysis of Meaning: An Introduction to Semantic Structures. – The Hague: Mouton, 1975. – URL: Google Books nashr yozuvi.